

Паніч Юрій Віталійович —
здобувач кафедри українознавства,
політології та права Вінницького на-
ціонального технічного університету

Боротьба з організованою злочинністю: ретроспективний погляд на радянську і пострадянську практику

У статті розглянуто теоретичні й практичні питання боротьби з організованою злочинністю в радянській і пострадянській періоди. Проаналізовано генезис організованої злочинності як явища. Охарактеризовано радянську і пострадянську практику боротьби з організованою злочинністю.

Ключові слова: організована злочинність, корупція, влада.

Організована злочинність — складне антисоціальне явище, яке не має державних кордонів. Багато десятиліть вона “супроводжує” економічний і культурний розвиток більшості країн світу, стимулюючи такі вади людського суспільства, як корупція, насилля, наркоманія, проституція.

Розвиток причин організованої злочинності в Україні повторив шлях більшості країн: розпад бюрократичних структур держави, порушення принципів соціальної справедливості, девальвація моральних цінностей. Небезпека організованої злочинності для держави полягає в очевидному: якщо держава, принаймні, не переможе, то виникає небезпека проникнення організованої злочинності до владних структур, що сприяє утворенню олігархічних кланів, що, в свою чергу, є потужним імпульсом для тотального корумпування влади. Відстоюючи інтереси кланів, влада невідворотно стає корумпованою, злочинною. Ця небезпека є реальною для всіх без винятку пострадянських країн. Після розпаду СРСР (1991 р.) були утворені незалежні, суверенні держави, серед яких і Україна. Владу захопила колишня партійна верхівка, “номенклатура”, яка стала “самостійницькою” елітою. Всі радянські економічні, соціальні, морально-ціннісні відносини були вщент зруйновані. Це був дійсно важливий історичний момент, колапс колись могутньої наддержави — СРСР.

© Ю. В. Паніч, 2010

Україна в Конституції 1996 року задекларувала себе як правову, демократичну, соціальну державу. Проте декларації — це добре, а що ж за держава насправді постала на теренах України?

Чому не проросли паростки дійсно громадянського суспільства? Чому економіка працює неефективно? Чому соціальна сфера країни в занепаді? Дуже багато “чому”. Але не це є предметом дослідження даної наукової розвідки. Отже, перейдемо до висвітлення обраної теми дослідження. Після “повної і доконаної перемоги соціалізму в СРСР” під час правління Й. В. Сталіна, поняття “організована злочинність” трактувалося як явище, притаманне виключно Заходу. Звичайна злочинність в СРСР, звісно, була. Але вона нещадно придушувалася органами НКВС та МДБ. А в історії США та інших країн західної, капіталістичної системи дійсно були сторінки, пов’язані з гангстеризмом, мафією та іншими проявами організованої злочинності. До того ж корупція державного апарату західних країн, продажність, корумпованість чиновництва. До речі, багато вчених, і вітчизняних, і зарубіжних, схильні розглядати корупцію і організовану злочинність або як одне ціле, або як структурний елемент одне одного.

Проблемам боротьби з організованою злочинністю присвячений цілий спектр наукових розвідок. Окремі аспекти проблеми боротьби з організованою злочинністю (філософські, історичні, політологічні) дістали відображення в працях вітчизняних дослідників, зокрема необхідно вказати таких, як: Б. В. Романюк, В. С. Батиргареева, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, А. Ф. Зелінський, В. Є. Квашис, Ю. В. Солопанов, Є. Я. Стумбіна, О. М. Яковлев, Ю. М. Антонян, А. Н. Ярмиш, Ю. П. Мірошник, В. В. Нонік.

Так, О. Гуров вважає корупцію однією з обов’язкових ознак організованої злочинності. Під корупцією він розуміє не просто дачу хабаря чи одержання будь-якої послуги, а “...постійний зв’язок посадових осіб з організованими злочинцями” [1, с. 205]. Такої ж думки дотримується О. Філімонов, зазначаючи, що в деяких випадках організована злочинність і корупція пов’язані настільки тісно, що це дає підстави вченим виділяти корупцію як одну з ознак організованої злочинності [2, с. 36].

Л. Аркуша вважає, що використання корумпованих зв’язків є обов’язковим елементом у діяльності формувань, які спеціалізуються на вчиненні злочинів у сфері економіки [3]. Якщо підсумувати, то в радянській ідеологічній традиції корупція, організована злочинність, гангстеризм, мафія — це виключно ознаки, притаманні Заходу, західному способу життя. У 30—50-ті роки ХХ століття всі ці явища були в СРСР відсутні. Був “побудований” соціалізм, країна будувала комунізм, і навіть натяки на щось подібне сприймалися виключно як образа. Натомість у 60—70-ті роки в радянській системі, попри її заідеологізованість і непохитність, почали проявлятися ознаки корумпованості.

Правляча партія — КПРС не мала конкурентів у владі, проте почали проявлятися ознаки стагнації, яку пізніше історики назвуть “застоєм”. На початку 80-х років ніщо не вказувало навіть на можливість змін. Радянська система застигла, перестала розвиватися, економіка буксувала, сільське господарство розвивалося екстенсивним шляхом, всюди панувала марксистсько-ленінська ідеологія, яка відчутно відстає від часу. Країна, по суті, проїдала “нафтодолари”.

І от, у квітні 1985 року, з приходом до влади М. С. Горбачова, почалася “перебудова”. До 1991 року — року розпаду СРСР, усі нововведення влади, всі зміни (в основному калейдоскопічні), всі “революційні” перетворення призвели до одного результату — загибелі СРСР. А як же в цей період кінця 80-х років боролися з організованою злочинністю? Саме в цей час зароджуються ті мафіозно-олігархічні клани, ті “ракові пухлини суспільства”, які роз’їдають пострадянський простір і донині.

Ще в 1986 році відбувалася гостра дискусія з питання: чи існує в країні організована злочинність? Повинні були “відбутися” “краснодарські”, “ростовські”, “узбецькі”, “московські” та інші кримінальні справи, щоб лише до 1989 року, до II З’їзду народних депутатів СРСР, на якому спеціально розглядалося питання боротьби з організованою злочинністю, серед кримінологів, спеціалістів з кримінального права, криміналістів та інших вчених майже не залишилось сумнівів. Організована злочинність і корупція в багатьох країнах світу має під собою політичне, економічне, соціальне та історичне підґрунтя [4].

На початку 90-х років в Україні, як і в інших колишніх союзних республіках, унаслідок складних соціально-економічних процесів організована злочинність та корупція почали проникати в усі сфери суспільного життя країни, перетворилися на один з ключових інструментів боротьби за владу, створили загрозу національній безпеці молодій держави. Проблема ефективної протидії організованому криміналітету вимагала радикальних дій. Різко зросла кількість розбійних нападів, терористичних актів, убивств, у тому числі на замовлення, вчинених щодо представників органів державної влади, активістів громадських об’єднань, журналістів. Між організованими злочинними угрупованнями відбувався кривавий перерозподіл сфер впливу. Окремі з них прибрали під свій контроль ринки збуту наркотиків, торгівлю викраденим за кордоном автотранспортом, а також зброєю і жінками. Кримінальний фактор став одним із дестабілізуючих чинників суспільно-економічного життя України. Люди втратили віру у спроможність влади навести порядок. За таких обставин боротьба з організованою злочинністю та корупцією набула надзвичайної ваги.

З метою посилення боротьби з найбільш небезпечними формами злочинної діяльності, зважаючи на складну криміногенну обстановку

в суспільстві, а також з метою координації зусиль правоохоронних та інших державних органів у рішучому посиленні боротьби зі злочинністю та забезпеченні реального захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян Указом Президента України від 26 листопада 1993 року № 561/93 на виконання Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” було створено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, який очолив Президент України.

Відзначаючи небезпечність тенденції проникнення представників організованої злочинності в органи державної влади і особливо зростання представників влади з організованою злочинністю, П. Д. Біленчук, С. Є. Єркенов та А. В. Кофанов констатують, що таким чином у нас розвивається процес — від грошей до влади і від влади до грошей, коли не лише злочинці можуть перетворюватися на владу, але й представники влади можуть ставати злочинцями [5, с. 31]. Якщо ж характеризувати проникнення представників організованих злочинних груп до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то слід зазначити, що воно переслідує такі цілі:

ухилення керівників і членів організованих злочинних угруповань від кримінальної відповідальності, у тому числі за допомогою депутатської недоторканності;

нейтралізацію слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, що здійснюються правоохоронними органами щодо організованих злочинних угруповань чи окремих їх членів;

забезпечення “даху” для подальшої злочинної діяльності;

забезпечення можливостей для нарощування свого капіталу, отримання інших незаконних переваг тощо.

Проведеними працівниками внутрішньої безпеки УБОЗ УМВС України у Львівській області в середині 90-х років XX ст. дослідженнями встановлено, що лише за матеріалами кримінальних справ кожна п'ята організована злочинна група мала підтримку серед представників владних структур, у тому числі правоохоронних органів. У сфері економіки — кожна друга група. У результаті анкетування 200 оперативних працівників було встановлено, що 92 % респондентів визнають реальну можливість проникнення злочинних елементів в органи внутрішніх справ.

На особливу увагу заслуговує та обставина, що на запитання: “Чи вважаєте ви, що в злочинних угрупованнях є особи, які виконують розвідувальні і контррозвідувальні функції?” 96 % респондентів відповіли “так” і лише 1 % — “ні”, 3 % — завагались відповісти на це запитання. З намаганням злочинних елементів увійти до неслужбового або протиправного контакту з працівниками органів внутрішніх справ (ОВС) зустрічались 69 % опитаних, причому деякі неодноразово. Способами залучення працівників ОВС з метою отримання інформації та

забезпечення своєї безпеки є: хабар (на це вказали 62 % опитаних); пропозиції послуг (49 %); шантаж (5 %); вплив через родичів та знайомих (17 %); вплив через керівників владних структур (11 %); тиск через керівників правоохоронних органів (20 %). Більше половини респондентів вказали на застосування злочинними елементами всієї сукупності різних методів [6].

Організована злочинність за останні 5—8 років якісно змінилась. Ці зміни, на наш погляд, обумовлені двома основними чинниками:

- 1) утвердженням усе більш організованих форм злочинної діяльності;
- 2) набуттям організованою злочинністю рис реальної влади у державі [7].

Останнє значною мірою відбувається за рахунок використання організованими злочинними структурами можливостей офіційної влади (через корумповані зв'язки) і легалізації своєї діяльності (у тому числі через органи державної влади). Питання про співвідношення корупції і організованої злочинності є важливим не лише з теоретичної точки зору, воно також має прикладний характер. З'ясування аспекту, що розглядаємо, впливає на розуміння сутності як корупції, так і організованої злочинності, а отже й на визначення стратегії і тактики протидії їм, вироблення і реалізацію практичними працівниками правоохоронних органів заходів для виявлення та документування конкретних проявів корупції та протиправної діяльності членів організованих злочинних угруповань.

Україна в даний час займає одне з провідних місць по корумпованості державних органів влади й чиновництва [8, с. 61].

Глобальна антикорупційна неурядова організація Transparency International оприлюднила світовий рейтинг сприйняття корупції за 2009 рік. Зі 180 країн, де перше місце віддано найменш корумпованій країні, а останнє — найбільш корумпованій, Україна зайняла 146 позицію. По сусідству розташувалася Росія. Таке дослідження проводиться щорічно і відображає рівень корупції у державному секторі. Її сприйняття оцінюється за шкалою від 0 до 10 балів, у котрій 0 означає тотальну корумпованість держави, а 10 — фактичну відсутність корупції. Україна отримала 2,2 бали. Експерти відзначають, що рейтинг більшості зі 180 країн, які брали участь в оцінці, нижче 5 балів, але це не означає, що всі ці країни корумповані. Так само не вдалося виявити абсолютну відсутність цього зла в жодній країні світу. Але деяким вдалося наблизити свій імідж до ідеальних показників. Німеччина зайняла 14 рядок рейтингу, Японія та Великобританія розділили 17 місце, США — на 19 позиції, Франція — на 24. Найбільш корумпованими вважаються найбідніші країни. Крім цього, всі ці країни, як правило, стають ареною для збройних конфліктів. На думку експертів, рівень корумпованості країни напряму залежить від її політичної стабільності.

Серед країн одного з Україною регіону найліпші результати отримали прибалтійські країни.

Крім того, в Україні цим дослідженням зафіксовано один з найвищих у світі рівнів економічної злочинності. 45 % вітчизняних підприємств протягом останнього року стикалися з економічними зловживаннями. Основні злочини, з якими стикались українські бізнесмени, — хабарництво і незаконне заволодіння майном, або рейдерство.

Закони прописано суто формально, і, головне, в Україні немає справжньої диктатури закону — а це є причиною того хаосу, який панував у державі.

Ще в давньогрецькі часи великі філософи Сократ, Платон і Аристотель заклали основи сучасного поняття демократії в її європейському розумінні. Демократія за Аристотелем — це диктатура закону. І тільки повне виконання законів дає підстави говорити про формування громадянського суспільства і демократію.

Дуже багато проблем в українській владі створює відсутність дійсно державницької, національно-орієнтованої еліти.

Розвиток доіндустріального суспільства і його перехід в індустріальне сприяв тіньовій діловій активності у різноманітних її проявах. Так, деякі форми капіталістичного виробництва (наприклад, “розпорошена” мануфактура) становили “підпільну” протидію легальному цеховому ремеслу, піратство поширювалося в XVI-XVIII ст. у Середземному та Карибському морях, Індійському океані, завдаючи чималої шкоди морським перевезенням, казнокрадство та корупція були присутні в усіх абсолютистських державах. Певною мірою тіньова активність була реакцією на наступ влади вельмож, яка ще не мала належного інституційного оформлення. Капіталізм у власному розумінні слова міцно вкоренився лише після того, як “протестантська етика” санкціонувала гонитву за багатством у формі “чесного бізнесу”, що допускала конкуренцію і не заперечувала насильства. Епоха нового часу завершується узаконенням одних форм тіньового бізнесу з одного боку (наприклад, банківської діяльності — колишнє лихварство) і посиленням боротьби з найбільш кримінальними його формами з іншого.

Новий етап розвитку тіньової економіки спостерігається у другій половині XX ст., що пов’язується з глобальною трансформацією світового господарства. У розвинених країнах ілєгалізація економічної діяльності в середині XX ст. викликана залученням цих країн до індустріального та інформаційного суспільства. У соціалістичних країнах різке зростання тіньового сектору виявилось результатом недосконалості директивно-планової моделі економіки порівняно з ринковою. Лаконічне пояснення основної причини істотної тінізації соціалістичного господарства дає американський економіст М. Олсон: “Якщо відсутня приватна власність, то всі громадяни матеріально зацікавлені у розкраданні го-

сподарства, але ніхто не зацікавлений у його збереженні”. Загалом, еволюція неформальної економічної діяльності відображає загальні закономірності історичної еволюції соціально-економічних систем.

За період 1960—1990 рр. злочинність збільшилася: у США — в 7,1; у Франції — в 5,1; у Великобританії — в 2,7; у ФРН — у 2,6; в СРСР — у 3,2 рази. У середньому за останні 40 років злочинність у світі зросла в 3—4 рази.

Відомо, що будь-яке соціальне явище має своє коріння, своє минуле. Вивчення цього минулого допомагає зрозуміти суть та особливості самого явища. Саме тому багато хто зі спеціалістів, які займаються питаннями організованої злочинності, звертають увагу на питання про час виникнення і особливості розвитку організованої злочинності.

При цьому в Україні одні пов’язують це питання з нинішнім часом і вважають появу даного явища властивістю 60—х рр. XX ст. і породженням командно-адміністративної системи, наслідком соціально-економічних, ідеологічних недоліків у суспільстві, деформацій соціалізму.

Інші відносять момент виникнення організованої злочинності на час 20-х рр. XX ст.

На думку третіх, коріння організованої злочинності слід шукати в XV–XVI ст. Організована злочинність, як явище, існувала в усі часи з моменту зародження державності. Вивчення архівних матеріалів свідчить, що організована злочинність, як сукупність злочинів, що вчинені організованими групами і злочинними зграями, існувала завжди. Але в різні часи вона набувала різного вигляду, відповідно до конкретного економічного та соціального рівня розвитку суспільства.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновки, що:

по-перше, боротьба з організованою злочинністю є однією з найважливіших функцій держави;

по-друге, радянська практика боротьби з організованою злочинністю засвідчує, що в СРСР ефективно й рішуче боролися як зі звичайною злочинністю, так і з організованими її формами, корупцією тощо;

по-третє, пострадянська практика боротьби з організованою злочинністю ясно й чітко показує недостатньо ефективну протидію цьому ганебному явищу, зокрема в Україні;

по-четверте, Україна на початку 90-х рр. XX ст. і донині не перемогла, як держава, організовану злочинність;

по-п’яте, головний висновок можна сформулювати так: радянська практика боротьби з організованою злочинністю та корупцією може слугувати взірцем, що стосується ефективності цієї боротьби. Сьогодні Україна, як держава, лише намагається побороти ці ганебні явища, які заважають поступального розвитку європейського штибу.

Список використаних джерел

1. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность : [монография] / А. И. Гуров. — М., 1990. — 321 с.
2. Филимонов А. В. Социально-правовой контроль — направление борьбы с коррупцией : [монография] / А. В. Филимонов. — М., 1996. — 250 с.
3. Аркуша Л. Корупція — елемент організованої злочинної діяльності / Л. Аркуша // Юридичний вісник. — 2000. — № 2. — С. 118—121.
4. Кальман О. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції у сфері економіки / О. Кальман // Вісник Акад. правових наук. — Х., 1997. — № 4. — С. 188—190.
5. Біленчук П. Д. Транснаціональна злочинність: стан і трансформація : [монография] / П. Д. Біленчук, С. Є. Єрєнов, А. В. Кофанов. — К. : Атіка, 1999. — 215 с.
6. Василькевич Я. Особливості застосування методів оперативно-розшукової діяльності для запобігання втягування працівників органів внутрішніх справ у здійснення злочинів у галузі економіки / Я. Василькевич // Матли наук.-прак. конф. “Організаційно-правові проблеми економічної безпеки України та кадрове забезпечення їх вирішення” (20—21 черв. 1995 р.). — Л. : “Край”, 1995. — С. 55—58.
7. Кримінологія : [підручник для юрид. вузів] / [під ред. А. І. Долгової]. — М. : ИНФРА-М — НОРМА, 1997. — 94 с.
8. Организованная преступность : [монография] / [под ред. А. И. Долевой, С. В. Дьякова. — М. : Юрид. літ.-ра, 1989. — 285 с.
9. Зубов Ю. Щодо зв'язку між організованою злочинністю та корупцією у сфері економіки / Ю. Зубов // Підприємництво, господарство і право. — 2000. — № 12. — С. 70—74.
10. Мельник М. Корупція і організована злочинність як чинники, що реально загрожують національній безпеці України / М. Мельник // Вісник Львів. ін-ту внутр. справ. — 1995. — С. 10—13.

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы борьбы с организованной преступностью в советский и постсоветский периоды. Проанализирован генезис организованной преступности как явления. Охарактеризована советская и постсоветская практика борьбы с организованной преступностью.

The article is dedicated to the examination of the theoretical and practical questions of combating organized crime in soviet and postsoviet periods. Genesis of the organized crime as a phenomenon is analysed. Soviet and postsoviet practice of combating organized crime is described.

Стаття надійшла до редакції журналу 26 лютого 2010 року.